

INVESTIGATION MORAL AND PSYCHOLOGICAL STATE FUTURE HEALTHCARE SPECIALISTS AND THE METHODS OF ITS CORRECTION DURING OF TRAINING AT UNIVERSITY

ДОСЛІДЖЕННЯ МОРАЛЬНО-ПСИХОЛОГІЧНОГО СТАНУ МАЙБУТНІХ ФАХІВЦІВ ОХОРОНИ ЗДОРОВ'Я ТА МЕТОДИ ЙОГО КОРЕГУВАННЯ ПІД ЧАС НАВЧАННЯ У ВНЗ

Babienko V.

MD, Professor, Department of Hygiene and Medical Ecology

Odessa National Medical University

prov. Valihovsky 2, m. Odessa Ukraine, 65082

Aseyeyva Y.

Ph.D, lectore of the Department of psychiatry, narcolology, psychology and social assistance Odessa National Medical University,

lane Valihovsky 2, Odessa, Ukraine, 65082

Gerasymenko O.

PhD, assistant professor Department of infectious diseases,

Odessa National Medical University

lane Valihovsky 2, Odessa, Ukraine, 65082

Malahov P.

Ph.D., assistant of the Department of hygiene and medical ecology

Odessa National Medical University,

lane Valihovsky 2, Odessa, Ukraine, 65082

Sheykh A.D.

assistant of the Department of hygiene and medical ecology

Odessa National Medical University,

lane Valihovsky 2, Odessa, Ukraine, 65082

Бабієнко В.В.

д.мед. н., професор кафедри гігієни та медичної екології

Одеського національного медичного університету

пров. Валіховський 2, м. Одеса, Україна, 65082

Асеєєва Ю. О.

к. психол. н., ст. викладач кафедри психіатрії,

наркології, психології та соціальної допомоги

Одеського національного медичного університету

пров. Валіховський 2, м. Одеса, Україна, 65082

Герасименко О. А.

к.мед.н., доцент кафедри інфекційних хвороб

Одеського національного медичного університету

пров. Валіховський 2, м. Одеса, Україна, 65082

Малахов П. С.

к. мед. н., асистент кафедри гігієни та медичної екології

Одеського національного медичного університету

пров. Валіховський 2, м. Одеса, Україна, 65082

Шейх Алі Дані Хуссейнович

асистент кафедри гігієни та медичної екології

Одеського національного медичного університету

пров. Валіховський 2, м. Одеса, Україна, 65082

Abstract: In this paper we consider the modern experience of pedagogical innovations in the training of future doctors in higher education institutions in order to create a normal moral and psychological state of students. The authors present the results of the pilot study and draw attention to the need to support students while adapting to a new life activity-related conditions through the introduction of some innovative approaches during training.

Keywords: the moral and psychological state, psychological climate, adaptation, desadaptation, anxiety, lecturer and curator, game simulation, training.

Анотація: У даній роботі розглядається сучасний досвід застосування педагогічних інновацій у підготовці майбутніх лікарів у вищих навчальних закладах, з метою формування нормального морально-психологічного стану студентів. Автори викладають результати проведеного експериментального дослідження та звертають увагу на необхідність підтримки студентів під час адаптації до нових життєдіяльнісних умов за допомогою впровадження деяких нових підходів під час професійної підготовки.

Ключові слова: морально-психологічний стан, психологічний клімат, адаптація, дезадаптація, тривожні, викладач-куратор, ігрове моделювання, тренінг.

Введення. Розвиток сучасної науково-технічної, економічної сфери вимагає від системи освіти перегляду норм і стандартів у процесі підготовки майбутніх фахівців. Сучасні освітні процеси, пов'язані з гармонізацією та інтеграцією в європейський освітній простір, приєднанням України до Болонської угоди та проведенням реформування в системі освіти, безпосередньо впливає на систему вищої освіти. Спрямовання навчально-виховного процесу в таке русло можливо при використанні саме інноваційних підходів на етапі спеціальної професійної підготовки майбутніх фахів-

ців. Посилення вимог до якості професійної підготовки майбутніх фахівців охорони здоров'я у вищих навчальних закладах зумовлює не тільки впровадження сучасних освітніх технологій, але й впливає на морально-психологічний стан майбутніх фахівців охорони здоров'я.

Постановка проблеми. Дослідженню проблеми професійної підготовки майбутніх фахівців охорони здоров'я приділена належна увага у наукових працях: Банчук М. В., Воробйова Т. В., Волосовець О. П., Гуревич Р. С., Дівнич Т. Я., Кадемія М. Ю., Феценко І. І., Шевченко Л. С., Ясько Б. А. та ін. [1-4, 6, 13].

Питанню впровадження педагогічних технологій у вищих навчальних закладах системи охорони здоров'я присвячені роботи: Бойчук І. А., Бойко А. І., Волосовця О. П., Гойда Н. Г., Дівнич Т. Я., Л. Кайдалової Л. Г., Пляки Л. В., Хоменко К.П. та ін. [1, 2, 5, 6]. А вплив проблем реалізації педагогічних технологій досліджено й розкрито в роботах Пляка Л. В., Пометун О. І., Пироженко Л. В., Сисоєвої С. О., та ін. [8, 9].

Основні положення морально-психологічного стану викладено в працях, таких вчених: Варій М. Й., Говоруха В. В., Дьяченко М. І., Зельницький В. А., Іллюк О. О., Каширін В. П., Криворучко П. П., Московчук Ю. А., Попов Д. Г., Ягупов В. В. та інші. Вивчення морально-психологічного стану (надалі МПС) особистості свого розвитку здебільшого здобуває у воєнній психології, однак тісно взаємопов'язано із філософією, етикою, культурологією, загальною, віковою, соціальною психологією тощо.

Аналіз ступеня висвітлення даного питання дозволяє зробити висновок, що незважаючи на значну кількість наукових праць у сучасній науці, присвячених проблемі професійної підготовки фахівців медицини, дослідження МПС в процесі адаптації на етапі професійної підготовки не втрачає своєї актуальності.

Основною метою статті є висвітлення теоретичних аспектів МПС особистості, розкриття результатів проведеного експериментального дослідження та розгляд можливостей впровадження деяких інтерактивних підходів у вищих навчальних закладах системи охорони здоров'я з метою створення умов для: нормальної адаптації, засвоєння необхідного матеріалу та формування професійних компетентностей майбутніх фахівців.

Виклад основного матеріалу дослідження з повним обґрунтуванням отриманих науково-практичних результатів.

Сучасне студентське життя, створює безліч психологічних труднощів і вимагає від юнаків активізації всіх внутрішніх резервів для того, щоб своєчасно адаптуватися до нових умов життєдіяльності, створити для себе комфортні умови життя й навчання. Це як перший крок у самостійне життя, який для більшості студентів вищих навчальних закладів, які починають окреме проживання від батьків, стає додатковим чинником виникнення стресу, тривожності чи агресивності, що не тільки не сприяє адаптації та нормальному морально-психологічному стану, а й ставить під сумнів навчальну успішність. Супроводження студентів у період адаптації, стабілізування психологічного клімату в студентських групах лише сприятиме формуванню належних умов для нормального засвоєння навчального матеріалу. Особливу увагу, на нашу думку, викладачам-кураторам у перший рік навчання слід приділяти не тільки навчальному процесу, а й психологічному супроводу студентів: звертати увагу на процес становлення та розвитку групи (навчальної групи), на психологічний клімат в групі, виявляти конфліктні ситуації в групі та сприяти їх врегулюванню.

Оскільки адаптаційний процес характеризується подвійністю. В ньому з'являються нові можливості і одночасно перебудовуються вже наявні, що безпосередньо пов'язано із МПС особистості. Збереження якого під час адаптації до нових життєдіяльнісних умов відбувається завдяки готовності до зникання к іншим ситуаціям й умовам сприяє ефективності діяльності в тому числі й навчальній.

Безпосереднім поштовхом до початку процесу соціальної адаптації найчастіше стає усвідомлення особистістю або соціальною групою того факту, що засвоєні в попередній соціальній діяльності стереотипи поведінки перестають забезпечувати досягнення успіху та актуально стає перебудова поведінки у відповідності з вимогами нових соціальних умов або нового для адаптанта (у нашому випадку – студента) соціального середовища.

Психолого-вікові особливості студентства характеризуються емоційною незрілістю, відкритістю, сугестивністю, самоідентифікацією. У цей період студентам важливо саме оточення, в якому вони знаходяться. Дуже часто в одну групу потрапляють юнаки та дівчата різного соціального рівня, а саме - провінціали і міські жителі [7]. Процес адаптації у кожного з них буде носити індивідуальний характер, оскільки, одні залишаються проживати в звичних умовах і міняють лише референтну соціальну групу, а інших спостерігає повна зміна умов життєдіяльності, що відбувається на їх МПС. Під яким ми пропонуємо розуміти – складну систему психофізіологічних реакцій на зовнішні та внутрішні чинники, що активізуються й протікають під впливом індивідуально-сформованої системи цінностей спрямованої на біологічне збереження особистості в процесі її життєдіяльності.

МПС особистості протікає на трьох взаємопов'язаних рівнях: психічному, фізіологічному та поведінковому. Формується із трьох компонентів: емоційного (афективний), когнітивного (пізнавальний) та поведінкового (вольового). Він може мати як позитивні так і негативні характеристики. Позитивні спрямовані на збереження, відновлення розвиток особистості, а негативні спричиняють загрозу нормальному функціонуванню особистості в процесі життєдіяльності (може виражатись в порушеннях моторної, афективної чи когнітивної сфери). На його формування впливають суб'єктивні та об'єктивні фактори.

До **об'єктивних** факторів впливу на МПС особистості, які сприяють його позитивності можливо віднести: економічну та політичну ситуацію в країні, соціальні гаранті та привілеї встановлені законодавством для обраної професії, а на етапі професійної підготовки види різноманітних заохочень студентів які запроваджуються керівництвом вищого навчального закладу (наприклад: грамоти, подяки, гранти тощо), ставлення суспільства до певних видів професійної діяльності, правове регулювання та правове забезпечення майбутньої професійної діяльності та інше.

До **суб'єктивних** факторів які впливають на формування позитивного МПС особистості можливо віднести: індивідуальні характеристики особистості, вікові, гендерні особистісні характеристики, індивідуально визначену систему потреб фахівця (майбутнього фахівця) та рівень їх задоволення тощо.

З огляду на те, що МПС є полікомпонентною структурою, яка взаємодіє та впливає на психологічні й фізіологічні процеси особистості, що виникають під впливом різноманітних суб'єктивних та об'єктивних факторів у процесі життєдіяльності особистості, впливаючи на її поведінку. При дослідженні впливу МПС на процес адаптації під час професійної підготовки майбутніх фахівців охорони здоров'я, ми використовували наступний психодіагностичний матеріал дослідження: тест конфліктності та клінічний опитувальник невротичних станів, які дозволили на першому етапі адаптації студентів виявити групи осіб потребуючих допомоги, щодо стабілізації та нормалізації їх МПС.

Дослідження проводилось на початковій стадії адаптації у жовтні-листопаді 2016 р. Вибірку склали студенти перших курсів Одеського національного медичного університету (ОНМедУ), у загальній кількості – 397 осіб, у віковій категорії від 17 до 19 років (розглядалися як 100 % респондентів).

З метою виявлення осіб які демонструють нестабільний чи негативний МПС ми обрали тест «Самооцінка конфліктності», що дозволяє виявити основні стратегії поведінки у потенційній зоні конфлікту – міжособистісних спорах та визначити ступінь конфліктності особистості [11]. За результатами дослідження було встановлено, що 48,37 % опитаних студентів демонструють не виражену конфліктність, тобто дана категорія уникає конфліктних ситуацій, а у разі необхідності відстоювання своїх інтересів враховує і прогнозує подальші взаємозв'язки з оточуючими. У 32,17 % опитаних студентів було виявлено – слабо виражену конфліктність, що свідчить про те, що дана категорія осіб вміє згладжувати конфлікти і уникає критичних ситуацій, але при необхідності готові рішуче відстоювати свої інтереси. Ухиляться від конфліктних ситуацій готово 14,78 % опитаних студентів, вони переважно готові відмовитись від своєї мети, щоб уникнути якої-небудь напруги у стосунках з оточуючими. Виражена конфліктність виявлена лише у 4,68 % опитаних студентів, даній категорії осіб характерна наполегливість при відстоюванні своєї точки зору, навіть якщо це може негативно вплинути на взаємостосунки з оточуючими.

З метою виявлення групи ризику, тобто студентів які потребують психологічної підтримки, чи навіть допомоги, ми обрали клінічну методику тест-опитувальник К. К. Яхіна, Д. М. Менделевича, яка дозволяє якісно проаналізувати наявність невротичних проявів та виявити основні синдроми невротичних станів [10, 11].

За результатами дослідження встановлено, що серед станів психічної дезадаптації переважають тривожні та астеничні прояви (19,01 % та 13,33 %), які також домінують серед станів нестійкої психічної адаптації (27,67 % та 20,26 % відповідно). Найменш вираженими серед невротичних розладів були конверсійні та obsesивно-фобічні прояви (4,33 % та 1,07 % відповідно). Незначними були вегетативні розлади (9,33 %) та прояви невротичної депресії (7,67 %). Таким чином майже третина з опитаних студентів мають різноманітні невротичні розлади різного ступеня вираженості (таб.1).

Таблиця 1 Результати дослідження невротичних станів за опитувальником К.К. Яхіна, Д.М. Менделевича

Невротичні розлади	Стан стабільної психічної адаптації	Стан нестійкої психічної адаптації	Стан психічної дезадаптації
Шкала тривоги	53,32%	27,67%	19,01%
Шкала невротичної депресії	89,20%	7,67%	3,13%
Шкала астенії	66,41%	20,26%	13,33%
Шкала конверсійних розладів	94,65%	4,33%	1,02%
Шкала обесивно-фобічних розладів	97,36%	1,07%	1,57%
Шкала вегетативних розладів	85,67%	9,33%	5,00%

Примітка: результати в таблиці надано у відсотковому співвідношенні.

Отримані результати підтверджуються положеннями, описаними в теорії стресу Г. Сельє, про те, що переживання стану тривоги характерно для організму в період мобілізації ресурсів до актуальних стресорів, а стан астенії – на стадії виснаження організму [12].

За результатами дослідження встановлено, що більшість студентів не демонструє порушень МПС, оскільки 48,37 % опитаних студентів має не виражену конфліктність, а стан стабільної психічної адаптації (демонструють від 53,32 % до 97,36 % опитаних). Однак, виявлена і група ризику, в якій виявлено стан нестійкої психічної адаптації та стан психічної дезадаптації – у 27,67 % і 19,01% опитаних (відповідно) за шкалою тривоги, та у 20,26 % і 13,33 % опитаних за шкалою астенії (відповідно), що може стати причиною проблемної чи повільної адаптації до нових соціально-психологічних умов життєдіяльності, а у подальшому негативно впливатиме на їх МПС. Оскільки, такий невротичний розлад, як тривога (таб. 1.) який демонструє найбільший відсоток опитаних студентів, характеризується неспроможністю правильно організувати себе в ситуаціях з людьми, що може стати потенційною загрозою гострого конфлікту. А при наявності астенії – особистість схильна проявляти емоційну нестабільність, це може призвести до нездатності безконфліктно вирішити виникаючі проблеми у групі, що негативно вплине на процес соціальної адаптації таких осіб. Тому саме вказані групи осіб потребують психологічної підтримки під час першого етапу адаптації у вищих навчальних закладах.

Оскільки МПС особистості це складне, системне, багатовимірне, багатфакторне, динамічне, відносно стійке в часі явище психічного життя особистості, яке потребує багатовимірного підходу до його забезпечення. Ми пропонуємо виділити три напрямки формування та нормалізації МПС: професійно-психологічна підготовка; психологічна діагностика та психологічна корекція.

Щодо першого напрямку слід зазначити, що процес професійно-психологічної підготовки фахівців системи охорони здоров'я спрямований у трьох напрямках навчання, виховання, особистісно-професійного розвитку майбутніх лікарів. Перших два напрямки здебільшого виконуються науково-педагогічним складом ВНЗ, а успішність останнього залежить від самої особистості і тут особливу роль може відіграти не тільки психолог, але й викладач-куратор їх спільна робота і організація тренінгів, занять з елементами тренінгу та ігрове моделювання може позитивно вплинути на формування позитивного МПС та необхідної професійної компетентності.

Щодо другого напрямку слід зазначити, що діагностування МПС повинно відбуватися постійно. Підбір, впровадження та розробка необхідного психодіагностичного та психокорегуючого інструментарію сприятиме: полегшенню адаптації к новим умовам; мотивації майбутніх лікарів у необхідному руслі; розвитку необхідних установок та якостей фахівців охорони здоров'я; підтриманню належного МПС студентів та їх колективів (група, курс, факультет тощо).

Щодо третього напрямку слід зазначити, що єдність колективу в оточенні якого студенти перебувають у подовж всього періоду навчання відіграє значну роль на особистісній МПС, отже, нормальний морально-психологічний клімат у колективі сприяти-

ме професійному розвитку майбутніх фахівців охорони здоров'я. Тому, як психологи, центрів психологічної підтримки студентів, так і викладачі-куратори повинні враховувати та спрямовувати свою діяльність, як на формування так і на корегування психологічного клімату в групах (від якого залежить й МПС кожного із студента в групі). На даному етапі необхідно впроваджувати заходи сприяючі згуртованості колективу його емоційному супроводу, з метою ефективного виконання поставлених завдань та цілей. Ефективність колективу залежить від ступеня його єдності, тому необхідно створити умови для формування: колективного мислення, єдиних інтересів, цілей, завдань, оціночних суджень, єдиної групової системи сприйняття певних об'єктивних факторів тощо.

Підвищення ступеня єдності сприятиме формуванню професійної ідентичності, що позитивно впливатиме на процес ідентифікації, як наслідок, виникнуть необхідні умови для формування результативних та процесуальних компонентів професійних установок майбутніх фахівців охорони здоров'я.

Висновки. За результатами проведеного дослідження була виявлена група студентів які знаходяться у стані психічної дезадаптації, що вказує на необхідність проведення з ними психокорекційної роботи. Для цього, їм було рекомендовано звернутись до центру психологічної допомоги студентам, який створений на базі кафедри психіатрії, наркології, психології та соціальної допомоги Одеського національного медичного університету, співробітниками та студентами кафедри. З метою оцінки динаміки досліджених станів, нами заплановано повторне обстеження наприкінці навчального року.

Викладачам-кураторам рекомендовано приділяти особливу увагу даним категоріям осіб та оказувати всебічну допомогу при виявленні внутрішньогрупових конфліктів з метою їх ефективного вирішення та підтримки позитивного психологічного клімату в групах.

Виявивши групу осіб яким потребують особливої уваги, на даному етапі нашого дослідження, ми вирішили розробити алгоритм та розглянути можливі методи впливу на МПС студентів під час навчання у вищому навчальному закладі (його позиції викладені у даній роботі). У наступних роботах планується сформувати експериментальні та контрольні групи і розробити тренінгові програми з метою покращення МПС студентів під час першого етапу адаптації.

В рамках навчального процесу при викладанні гуманітарних дисциплін викладачам необхідно більшу увагу приділяти формуванню у студентів: патріотизму, активної життєвої позиції, високого рівня правової культури, професіонального ставлення до своїх обов'язків; потребу у самовдосконаленні та розвитку свого творчого потенціалу; акцентувати увагу на відданості свої справі, «клятві Гіппократа», почутті громадянської свідомості, бажанні активно допомагати людям та сприяти розвитку медицини та інше.

Викладачам-кураторам, деканам факультетів пропонується спрямувати виховну роботу на: зміцнення дисципліни у групах (курсах та факультетах); морально-естетичне виховання культури спілкування з іншими людьми, дотримання норм моралі, сприяючи формуванню та засвоєнню загальнолюдських норм моралі та високих цінностей, виховувати соціальну солідарність, взаємоповагу та довіру; формувати в них повагу до своєї професії тощо.

Список використаних джерел:

1. Безперервний професійний розвиток лікарів та провізорів та якість підготовки фахівців у сфері охорони здоров'я /М. В. Банчук, О. П. Волосовець, І. І. Фещенко та ін.] // Проблеми безперервного професійного розвитку лікарів і провізорів. – К., 2007. – С. 3-9.
2. Воробйова Т.В. Можливості проектної технології для формування професійно значущих якостей майбутніх медиків/Т. В. Воробйова // Педагогіка формування творчої особистості у вищій і загальноосвітній школах : Зб. наук. пр. /Редкол : Т. І. Суценок (голов. ред.) та ін. – Запоріжжя. – 2012. – Вип. 24(77). – С. 107-112.
3. Гуревич Р. С. Інтерактивні технології навчання у вищому педагогічному навчальному закладі : навчальний посібник /Р. С. Гуревич, М. Ю. Кадемія, Л. С. Шевченко; за ред. Гуревича Р. С. – Вінниця : ТОВ фірма «Планер», 2013. –309 с.
4. Дівнич Т.Я. Новітні технології навчання у підготовці майбутніх лікарів-стоматологів / Т.Я. Дівнич // Вісник проблем біології і медицини. – 2014. – Вип. 4(2). – С. 39–42.
5. Кайдалова Л. Г. Професійна підготовка фахівців фармацевтичного профілю у вищих навчальних закладах / Л. Г. Кайдалова. – Х. : 2010. НФаУ. – 364 с.
6. Медична освіта у світі та в Україні / І. Є. Булах, О. П. Волосовець, В. Ф. Москаленко [та ін.]. – К. : Книга плюс, 2005. – 384 с.
7. Москаленко В. В. Психологія соціального впливу: навч. посіб. / В. В. Москаленко. – К.: ЦУЛ, 2007. – 448 с.
8. Пляка Л. В. Психологічні особливості формування комунікативних здібностей у майбутніх провізорів /Л. В. Пляка // Вісник Харківського національного університету ім. В. Н. Каразіна, серія Психологія. – Х., 2008. – Вип. – № 793. – С. 351–354.
9. Пометун О., Пироженко Л. Сучасний урок. Інтерактивні технології навчання : Науково-методичний посібник. – К. : Видавництво А. С. К., 2004. –192 с.
10. Психологічна діагностика: учб. посіб. / під ред. К. М. Гуревича, Е. М. Борисової. – М.: Вид-во УРАО, 1997. – 304 с.
11. Фетіскін Н. П. Визначення рівня конфліктостійкості / Н. П. Фетіскін, В. В. Козлов, Г. М. Мануйлов Соціально-психологічна діагностика розвитку особистості та малих груп. – М., 2002, С.162-163.
12. Цільмак О. М. Складові дефініції «установка» / О. М. Цільмак Соціальна психологія. – 2011. – № 3 (47). – С. 29-35
13. Ясько Б. А. Психология личности и работы врача / Б. А. Ясько. – Ростов н/Д : Феникс, 2005. – 221 с.

References:

1. Bezpererivno, profesini, rozvitok lcars profesoru the quality of preparation focw have sper receptionists health protection /M. V. Banchuk, O. P. Volosovets, First. I. Feshchenko // The problems of bezpererivno profesinal development lcars l profesoru. – K., 2007. – P. 3-9
2. Vorobyova, T. V. Features PROEKTNO technology for formuvannya profesine znakomih of Acosta maybeth medics/T .In. Vorobiova // Pedagogics formuvannya torco osobistosc l have greater zagalnoosvitnioi schools : STS. Sciences. Ave. /Redkol : T. I. Sushchenko (goals. ed.) the IR. – Zaporizhzhya. – 2012. – VIP. 24(77). – S. 107-112.
3. Gurevich R. S. Interactive technology, learning, educational visamo pedagogichnogo salad : Navalny posebni /R. S. Gurevich, Y. M. Most, L. S. Shevchenko; ed. Gurevich R. S. – Ivano-Frankivsk : TOV the company "Glider", 2013. -309 S.
4. Dunic T. Y. Nowt technology, learning from pghots maybeth lcars-stomatologa / Dunich T. Y. // Bulletin of the problems l bolog medicine. – 2014. – VIP. 4(2). – S. 39-42.
5. Kaidalova L. G. Profesin pagacova fahft farmaceutychnego profily have visa navchalnykh the mortgages /L. G. kaidalov. – K. : 2010. Pharmacy. – 364 p.
6. Medichna Osvita TA have SVT in Ukraine / " Ye. Bulakh, O. P. Volosovets, V. F. Moskalenko [TA in.]. – K. : Book plus, 2005. – 384 p.
7. Moskalenko V. V. Psykholohiia sotsialnoho vplyvu: navch. posib. / V. V. Moskalenko. – K.: TsUL, 2007. – 448 s.
8. Pometun A., Pirozhenko L. townhouse with renovated lesson. Interactive technology navchannya : Naukova-metodichni posebnim. – K. : Wydawnictwo A. S. K., 2004. -192 C.
9. Plyaka L. V. formuvannya Psihologom features komunkarta seta have maybeth profesor / Plyaka L. V. // Bulletin Vestnik Khar'kov national University im. V. N. Karana, series Psychology. – H., 2008. – VIP. – No. 793. – P. 351-354.
10. Psykholohichna diahnostyka: uchb. posib. / pid red. K. M. Hurevycha, E. M. Borysovoi. – M.: Vyd-vo URAO, 1997. – 304 s.
11. Fetiskin N. P. Vyznachennia rinvia konfliktostiiikosti / N. P. Fetiskin, V. V. Kozlov, H. M. Manuilov Sotsialno-psykholohichna diahnostyka rozvytku osobystosti ta malykh hrup. – M., 2002, C.162-163.
12. Tsilmak O. M. Skladovi definitsii «ustanovka» / O. M. Tsilmak Sotsialna psykholohiia. – 2011. – № 3 (47). – S. 29-35
13. Jasko B. A. Psychology of the person and work of the doctor / B. A. Yasko. – Rostov n/D : Feniks, 2005. – 221 p.